

Rosnące zaangażowanie UE w ochronę dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów

Aleksandra Kozioł

W czerwcu br. Rada UE zaaprobowwała opracowaną przez Europejską Służbę Działań Zewnętrznych (ESDZ) Koncepcję w sprawie dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów. Wyznacza ona konkretne polityczne cele, dzięki którym Unia może wzmocnić swoją *soft power* i przyczynić się do budowy trwałego pokoju na obszarach dotkniętych konfliktami. Wdrożenie koncepcji będzie wymagało jednak zapewnienia spójności w działaniach zewnętrznych UE, a także przyjęcia szczegółowych wytycznych co do ochrony dziedzictwa kulturowego podczas jej cywilnych misji i operacji.

Dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne, często staje się obiektem ataków ekstremistów, chcących wymazać pamięć o wspólnej historii i osłabić tożsamość lokalnych społeczności. Grabieże dóbr kultury są z kolei wykorzystywane do finansowania działalności przestępczej i terrorystycznej. Potwierdzają to m.in. informacje o dewastacji posągów Buddy w Afganistanie w 2001 r., grobowców w Mali w 2012 r. czy starożytnego miasta Palmyra w Syrii w 2015 r. Wcześniej do podobnych ataków dochodziło np. podczas wojny na Bałkanach w latach 90. XX w.

UE angażuje się w zapewnianie bezpieczeństwa w Europie, Afryce i na Bliskim Wschodzie, prowadząc 11 cywilnych i 7 wojskowych misji i operacji. Jak dotąd jednak zadania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego i zwalczaniem przemytu dóbr kultury realizuje tylko w ramach misji w Iraku. Dlatego w kwietniu br. ESDZ opracowała Koncepcję w sprawie dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów, określając podejście i możliwości zaangażowania UE w jego ochronę. W czerwcu br. Rada UE przyjęła w tej sprawie konkluzje, potwierdzając znaczenie ochrony dziedzictwa kulturowego w działaniach zewnętrznych Unii. Wskazała także na jego szczególną rolę w utrzymaniu stabilności i w odbudowie na obszarach dotkniętych konfliktem.

Nowa inicjatywa ochrony dziedzictwa kulturowego. Głównym założeniem koncepcji jest nie tylko fizyczne

zabezpieczenie dóbr kultury w sytuacji konfliktu zbrojnego, ale także odbudowa pokojowej egzystencji i porozumienia wśród społeczności w oparciu o wspólną historię. Jej atutem jest nadanie kluczowego znaczenia potrzebom społecznym i ekonomicznym oraz nacisk na odpowiednie dopasowanie pomocy międzynarodowej, uwzględniającej potrzeby lokalne. Ponieważ ataki na dziedzictwo kulturowe często łączą się z atakami na prawa i godność człowieka, w tym na grupy najbardziej wrażliwe, koncepcja ma włączający charakter, ukierunkowany m.in. na wzmocnienie pozycji kobiet, młodzieży oraz osób z niepełnosprawnością. Co istotne, uwzględnia ona także wpływ zmian klimatu na dziedzictwo kulturowe i naturalne.

Koncepcja wskazuje na potencjał zaangażowania UE w ochronę dziedzictwa kulturowego na trzech etapach konfliktu. W ramach działań zapobiegawczych Unia może wspierać lokalne społeczności w tworzeniu polityki kulturalnej, programów edukacyjnych (w tym walki z dezinformacją), inwentaryzacji dóbr kultury i tworzeniu baz danych, a także analizie zagrożeń. Na etapie reagowania kryzysowego może udzielać schronienia zagrożonym dobrom kultury (*safe havens*) lub doradzać, jak fizycznie zabezpieczać je na miejscu, wspierać dialog i mediację na rzecz budowy zaufania między skonfliktowanymi stronami, a także angażować się w walkę z przemytem i nielegalnym handlem dobrami kultury. W ramach procesu wychodzenia z konfliktu może pomagać w odbudowie dziedzictwa

kulturowego, uwzględniając dobra materialne, a także ekonomiczne, społeczne i ekologiczne potrzeby lokalnych społeczności w oparciu o międzynarodowe standardy (np. Rekomendację warszawską ws. odbudowy i rekonstrukcji dziedzictwa kulturowego z 2018 r. czy opracowane przez Międzynarodowe Centrum Badań nad Ochroną i Konserwacją Dziedzictwa Kulturowego tzw. narzędzie PATH z br. do oceny projektów odbudowy dziedzictwa kulturowego po kryzysach), wspierać dialog międzykulturowy i międzywyznaniowy oraz prowadzić projekty edukacyjne w celu pojednania.

Realizacji tych przedsięwzięć mają służyć zarówno nowe, jak i już ustanowione instrumenty. Przede wszystkim są to działania w ramach wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, finansowane głównie z budżetu na misje i operacje cywilne. Wykorzystany zostanie też Instrument Sąsiedztwa oraz Współpracy Międzynarodowej i Rozwojowej, na który w latach 2021–2027 przeznaczono 79,5 mld euro. Najważniejsze będzie jednak szybkie powołanie nieformalnej grupy zadaniowej ds. dziedzictwa kulturowego w konfliktach i kryzysach, która pozwoli skoordynować działania podejmowane na różnych szczeblach UE. Kierować nią będzie ESDZ, a w jej skład wejdą wyznaczone podmioty z ESDZ oraz Komisji Europejskiej.

Współpraca międzynarodowa. Koncepcja ochrony dziedzictwa kulturowego obejmuje dobra materialne, niematerialne i cyfrowe w sytuacji konfliktu, a także wskazuje ochronę dóbr kultury jako część odpowiedzialności za ochronę (*responsibility to protect*). Podkreśla ona zagrożenia, jakie niesie używanie argumentów nawiązujących do dziedzictwa kulturowego do dzielenia społeczeństw i prześladowania, np. ze względu na religię, język czy pochodzenie etniczne, łącząc kwestie ochrony dziedzictwa z prawami kulturowymi. W ten sposób rozszerza standardy gwarantowane na poziomie międzynarodowym przez konwencję haską o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r. i drugi protokół do niej z 1999 r., a także dwie konwencje UNESCO – ws. ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 r. i ws. ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.

Unia podkreśla znaczenie, jakie dla ochrony dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym ma globalna koordynacja wysiłków. W tym celu podejmuje współpracę z ONZ, Organizacją Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) oraz Biurem Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości, a także regionalnymi lub lokalnymi organizacjami, m.in. NATO, OBWE, Ligą Arabską, Unią Afrykańską i ASEAN-em, co sprzyja wymianie doświadczeń oraz pozwala lepiej dostosowywać pomoc.

Zaangażowanie UE jest też często istotnym elementem międzynarodowych wysiłków w celu ochrony dziedzictwa kulturowego. Dotąd Unia nie wykorzystywała jednak w pełni

potencjału swoich działań zewnętrznych, opierając się głównie na doświadczeniach innych organizacji. Przykładem takiej współpracy są dwa duże projekty, które realizuje z UNESCO. Pierwszy z nich promuje spójność społeczną i pojednanie w Iraku przez odbudowę i rekonstrukcję historycznych części Basry i Mosulu (zniszczonego w wyniku działań tzw. Państwa Islamskiego). Na lata 2019–2022 UE przeznaczyła na ten cel 20 mln euro. Drugi ma na celu poprawę spójności społecznej przez tworzenie miejsc pracy przy restauracji i ochronie dziedzictwa kulturowego dla młodych Jemeńczyków mieszkających w miastach. Na lata 2018–2021 UE przeznaczyła na ten projekt 9,8 mln euro.

Wnioski i wyzwania. Wdrożenie nowej koncepcji pozwoli zwiększyć zaangażowanie UE w ochronę dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów i kryzysów oraz przewyższyć największą przeszkodę, jaką dotąd stanowił brak jednolitych standardów w tej dziedzinie. Koncepcja będzie też ważnym punktem odniesienia dla państw członkowskich Unii, z których tylko część jest stroną najważniejszych aktów prawa międzynarodowego o ochronie dziedzictwa kulturowego. Dotychczasowe wysiłki UE, tj. przepisy w zakresie importu i eksportu dóbr kultury (w tym specjalne regulacje dotyczące Iraku i Syrii), były oceniane pozytywnie.

W najbliższym czasie UE powinna skupić się na wdrożeniu założeń koncepcji w polityki sektorowe, np. w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej i finansowania terroryzmu. Aby skuteczniej zapobiegać przemytowi i handlowi dobrami kultury, należałoby m.in. opracować wytyczne i szkolenia dla służb celnych, granicznych i policji, a także zapewnić im sprzęt do kontroli i dostęp do baz danych. Pomocne w tym zakresie okazałoby się też zacieśnienie współpracy z Interpolem. Ponadto UE powinna opracować wytyczne co do ochrony dziedzictwa kulturowego podczas cywilnych misji i operacji prowadzonych w ramach wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony. Konkretnie rekomendacje dotyczące programów budowania zdolności i szkoleń podniosłyby efektywność działań międzynarodowych.

Polska tradycyjnie wspiera ochronę dóbr kultury i dziedzictwa ze względu na swoją historię. Ma też duże doświadczenie w tym zakresie – wyniesione m.in. z prac podczas misji w Iraku i Afganistanie (2003–2012) czy szkoleń dla ekspertów z Ukrainy i państw Partnerstwa Wschodniego (2014–2015) – które mogłaby wykorzystać, angażując się w opracowanie wytycznych dla unijnych misji. Wspieraniem w realizacji koncepcji może okazać się działanie powołanego przez Polskę w ub.r. Międzynarodowego Ośrodka Szkoleń i Badań nad Dziedzictwem Kultury w Zagrożeniu, którego celem jest kształcenie osób cywilnych i wojskowych, zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego podczas konfliktów zbrojnych.